

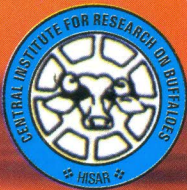
ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ

ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ
ਡਾ. ਜਿਤੋਂਦਰ ਕੁਮਾਰ ਸਿੰਘ
ਡਾ. ਕਲਿਆਣ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ

ਅਨੁਵਾਦਕ
ਮਿਸਜ਼ ਦਵਿੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ
ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਸੈਂਟਨਰੀ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ, ਨਾਭਾ ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ
ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ

ਕੇਂਦਰੀ ਮੱਝ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਸੰਸਥਾਨ

ਉਪ ਪਰਿਸਰ, ਬੀੜ ਦੁਸਾਂਝ, ਨਾਭਾ - 147 201
ਜਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਜਾਬ

ਭਾਰਤ ਦੀ 70% (ਸੱਤਰ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਅਬਾਦੀ ਖੇਤੀ ਕੰਮਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਪਾਲਣ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹੈ। ਜਿਆਦਾਤਰ ਪਸ਼ੂਪਾਲਕ ਭੂਮੀਹੀਣ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਮੱਧਵਰਗੀ ਕਿਸਾਨ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਅਵਾਸ (ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬੱਕਰੀ, ਗਾਂ ਜਾਂ ਮੱਝ ਜਿਹੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਵਪਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਲਈ ਜਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜਾਂ ਸੰਕਰ ਨਸਲ ਗਾਵਾਂ ਜਾਂ ਮੱਝਾਂ ਹੀ ਪਾਲਦੇ ਹਨ। ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸਾਨ 'ਕਾਲਾ ਸੋਨਾ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ 55% (ਪਚਵੰਜਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਹਿੱਸਾ ਮੱਝਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਮਾਸ, ਚਮੜਾ ਅਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੱਝਾਂ ਦੇ ਗੋਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਈਥਨ (ਪਾਥੀਆਂ/ਗੋਬਰ ਗੈਸ) ਅਤੇ ਕੰਪੋਸਟ ਕਰਕੇ ਖਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਝੋਟੇ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਖੇਤ ਜੋਤਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਬਹੁ-ਉਪਯੋਗੀ ਪਸ਼ੂ ਲਈ ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਮੌਸਮ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਕਾਲਾ ਰੰਗ, ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਅਤੇ ਸਵੇਦ (ਪਸੀਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ) ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ। ਵਿਰਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਅਤੇ ਗਰਮ ਕਿਰਨਾਂ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸੋਖਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਵੇਦ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਸੀਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਗਰਮੀ ਦਾ ਉਤਸਰਜਨ (ਗਰਮੀ ਦਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ) ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਠੰਢ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਦੁਧਾਰੂ (ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂ) ਜਿਆਦਾ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਉੱਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

- ਗਰਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗਤੀ (ਨਾੜੀ ਦੀ ਗਤੀ) ਅਤੇ ਸਾਹ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਗਰਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਾ ਅਤੇ ਦਾਣਾ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮ੍ਹਾਂ ਵਸਾ/ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਪਸ਼ੂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰਕ ਵਾਧਾ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਚਾਰੇ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਦਾ ਪਾਚਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਪਸਥਿਤ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਵੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ।

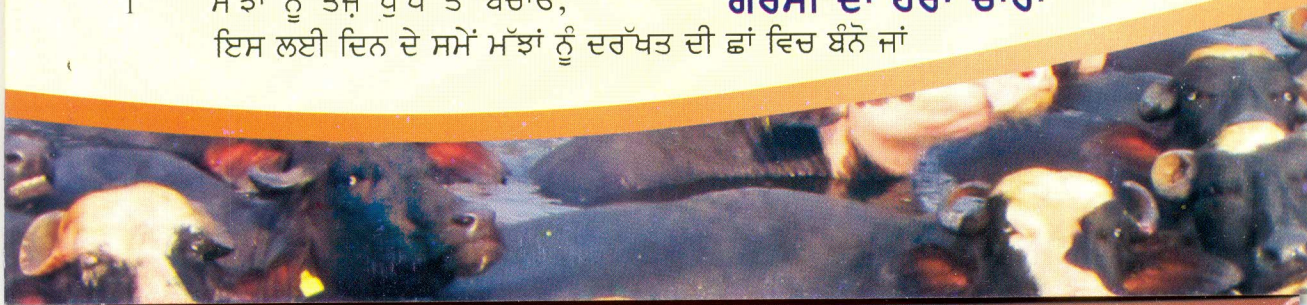
- ਚਾਰੇ ਅਤੇ ਪੌਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਦੁੱਧ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਦਲਾਵ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਜਣਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਤਾਪ ਦੇ ਦਬਾਅ ਦੇ ਲੱਛਣ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਝੋਟੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੂਅਣ (ਖੀਰੀ) ਸਮੇਂ ਉਮਰ ਹੋਰ ਰੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਝੋਟੀਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਗਰਭਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਗਰਭਪਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੂਅਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਜਲਦੀ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਵੀ ਦੇਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਅਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਅਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫਰਕ ਕਾਰਨ ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਅਣਉਤਪਾਦਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਆਰਥਿਕ ਬੋਝ ਵੱਧਦਾ ਹੈ।

ਗਰਮ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹਵਾ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਮੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਵੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਪੱਧਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਦਲਾਓ ਜਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬਦਲਾਓ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

- 1 ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਬਚਾਓ, ਇਸ ਲਈ ਦਿਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਛਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨੋ ਜਾਂ

ਗਰਮੀ ਦਾ ਹਰਾ ਚਾਰਾ

ਘਾਹ ਫੂਸ ਦੀ ਬਣੀ, ਛੱਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜਾਂ ਸੀਮੇਂਟ ਦੀ ਚਾਦਰਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਉੱਚੀ ਛੱਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੋ।

2 ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਇੱਕ ਛੱਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਰੱਖੋ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗਰਮੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

3 ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੀ ਪਸ਼ੂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਛਾਂ ਦਾਰ ਰੁੱਖ ਲਗਾਓ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਢਾਰੇ (ਪਸ਼ੂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ) ਤੋਂ 20 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਜਾਂ 10 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਤੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਏ ਜਾਣ। ਇਹ ਗਰਮ ਹਵਾ/ਲੂ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ।

4 ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹਵਾਦਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਢਾਰੇ ਦੀ ਛੱਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5 ਆਪਣੀ ਸੁਵਿਧਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਨਹਾਓ ਜਾਂ ਤਲਾਬ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਣ ਦਿਓ ਜਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਕਿਸਾਨ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਢਾਰੇ ਵਿੱਚ ਫੋਗਰ, ਕੂਲਰ, ਖਸ ਦੀ ਟਾਟ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

6 ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਆਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਨਲ (ਨਲਕਾ/ਟੂਟੀ) ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਢਾਰੇ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ

ਢਾਰੇ ਦੀ ਸਲ੍ਹੀ ਕਰੋ (ਸਾਰੇ ਢਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਓ)

